Sakarya Üniversitesi
Hukuk Fakültesi Dergisi (SHD)

ISSN 2147-768X

The Sakarya
Journal of Law (The SJL)

Temmuz 2022
C. 10 • S. 1 • s. 283-308

Türk Hukuk Camiasının Duguit'ye Teveccühü: Literatür Merkezli Bir Değerlendirme(*)

The Turkish Legal Community's Concern to Duguit: A Literature-Based Assessment

Dr. Emre PARTALCI(**)

Öz

Özgün fikirleriyle Léon Duguit (1859-1928) döneminin en önde gelen ve en şöhretli hukukçularından bir tanesidir. Türkiye'de hukuk literatüründe Duguit'nin etkisi, başka pek çok önemli hukukçuya nazaran daha derin görünmektedir. Bu çalışmada Türkçede Léon Duguit külliyatı değerlendirilmekte ve Duguit'nin düşüncelerinin Türkiye'de yaygınlık kazanmasında etkili olan isimler ele alınmaktadır. Duguit'nin Türkiye'deki etkinliği tespit edildikten sonra, bunun sebepleri üzerinde durulmaktadır. Duguit'nin Fransızca yazıyor olması, literatürde de değinilmiş olan bir sebep olmakla beraber, yegane gerekçe değildir. II. Meşrutiyet döneminde ve Cumhuriyetin kuruluş evresinde Duguit'ye gösterilen alakanın farklı gerekçeleri olduğu görülmektedir. Son olarak, Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze değin geçen süre zarfında Duguit'ye gösterilen ilgi de, sayısal veriler ışığında değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Léon Duguit, Türkçe Literatürde Duguit, Türk Hukuk Tarihi, II. Meşrutiyet Dönemi, Cumhuriyet Dönemi.

Abstract

With his original ideas, Léon Duguit (1859-1928) is one of the foremost and most famous jurist of his time. Duguit's influence in the legal literature in Turkey seems to be more profound than that of many other prominent jurist. In this study, the works of Léon Duguit in Turkish is evaluated and the persons that are influential in the prevalence of Duguit's thoughts in Turkey are discussed. After determining the effectiveness of Duguit in Turkey, the reasons for this are emphasized. The fact that Duguit writes in French is a reason that has also been mentioned in the literature, but it is not the only reason. It is seen that the interest shown to Duguit during the II. Meşrutiyet and the establishment phase of the Republic had different reasons. Finally, the interest shown to Duguit from the establishment of the Republic to the present is evaluated in the light of numerical data.

Keywords

Léon Duguit, Duguit in Turkish Literature, Turkish Legal History, Era of the II. Meşrutiyet, Era of Republic of Turkey.

(*) Araştırma Makalesi / Makale Geliş Tarihi: 01.06.2022 - Makale Kabul Tarihi: 20.06.2022

(**) Sakarya Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Sakarya - Türkiye
E-posta: epartalci@sakarya.edu.tr
Orcid No: https://orcid.org/0000-0001-9926-5305

GİRİŞ

Léon Duguit döneminin en önde gelen ve en şöhretli hukukçularından bir tanesidir. Bordeaux'da Duguit'nin ardılı olan Bonnard,[1] hayatını kaybetmesinin ardından hakkında şu sözleri sarf etmiştir:

> "*O hukuk biliminin en ünlü temsilcilerindendi. Çağdaş hukuk düşüncesinin önemli bir anıtı olarak kalacaktır. Çünkü onun meydana getirdiği özgün öğreti o kadar önemli ve kapsamlıdır ki, kimse bunu göz ardı edemez. Öğretisi hukuk biliminde derin izler bırakacaktır. Öğretisine karşı çıkanları dahi bazı meseleleri gözden geçirmeye ve fikirlerini düzeltmeye mecbur etmiştir*".[2]

Bu sözler herhangi bir merhumu hayırla yad etmekten fazla bir anlama sahiptir. Çünkü Duguit yaşadığı süre zarfında gerçekten de etkili olmuş bir hukukçudur. Ona atfedilen değeri örneklendirmek bakımından Columbia Üniversitesi, Coimbra Üniversitesi (Portekiz), Buenos Aires Üniversitesi ve Bükreş Üniversitesinde vermiş olduğu ders ve konferanslar[3] ile Mısır kralının daveti üzerine o dönem henüz kurulan Mısır Üniversitesi'nin Hukuk Fakültesinin kurucu dekanlığı görevine getirilmesinden[4] söz edilebilir. Bonnard'ın belirttiği üzere öğretisine karşı çıkanlar dahi onu gözardı edememektedirler. Sözgelimi 1925-1927 yılları arasında yayımlanan *Sovyet Devlet ve Hukuk Ansiklopedisi*nde Duguit için bir madde ayrılmış, bu maddeyi Sovyet hukuk kuramının önde gelen temsilcilerinden Paşukanis kaleme almıştır.[5] Etkisi ölümünün ardından da devam etmiştir. Buna bir örnek Latin Amerika üzerinden verilebilir: Kolombiya'nın 1936 tarihinde kabul edilen anayasasında, Duguit'nin görüşlerinin çeşitli açılardan etki ettiği

---

1 Edhem Menemenci, "Profesör Roger Bonnard'a Göre Sübjektif Hukuk", *İÜHFM*, C. I, S. I, 1935, s. 48.

2 Roger Bonnard'ın "*Leon Duguit-Ses Oeuvres, Sa Doctrine*"den aktaran Léon Duguit, *Kamu Hukuku Dersleri*, Çev. Süheyp Derbil, Ankara, Ankara Üniversitesi Yay., 1954, s. III (Çevirmenin Önsöz'ü).

3 M. C. Mirow, "Léon Duguit", *Great Christian Jurists in French History*, Ed. Olivier Descamps, Rafael Domingo, Cambridge, Cambridge University Press, 2019, s. 360.

4 Duguit, *Kamu Hukuku Dersleri*, s. 1.

5 Evgeny Pashukanis, "Leon Duguit", İngilizceye Çev. Peter B. Maggs, *Pashukanis: Selected Writings on Marxism and Law*, Ed. Piers Beirne, Robert Sharlet, London, New York vd., Academic Press, 1980, s. 165-168. Bu madde Türkçeye çevrilmiştir (Bkz. Evgeny Pashukanis, "Leon Duguit", Çev. Can Şimşek, *Hukuk Kuramı*, C. 2, S. 1, Ocak-Şubat 2015, s. 30-32). Ansiklopedinin yayımlandığı dönem itibarıyla Paşukanis'in Sovyetler Birliğindeki konumuna bakarak, onun görüşlerinin Sovyetler Birliğinin Duguit'ye ilişkin "resmî" görüşü yansıttığı ifade edilebilir (Bkz. Onur Karahanoğulları, "Paşukanis ve Sönümlenmeci Hukuk Kuramı", *Modern Zamanlar Bir Yokmuş Bir Varmış, Fikret Başkaya'ya Saygı II*, Ankara, NotaBene Yayınları, 2013, s. 103, 104. Buna karşın Ekim Devriminin ardından sosyalist devrime Duguit'nin görüşlerine dayanan bir hukuki temel tanımlama teşebbüsünün olduğu da ifade edilmelidir (Bruno Debaenst, "Le droit social, le droit individuel et la transformation de l'État", *The Formation and Transmission of Western Legal Culture*, Ed. Serge Dauchy, Georges Martin vd., Cham (İsviçre), Springer, 2016, s. 430, 431).

görülmektedir.[6] Kolombiya'nın yanı sıra Şili (1925) ve Arjantin (1949) anayasalarında mülkiyetin toplumsal bir işlev olarak nitelenmesinde Duguit'nin görüşlerinin önemli rol oynadığı belirtilmektedir.[7]

Bu makalede Duguit'nin Türkiye'de gördüğü alakaya açıklama getirmek amaçlanmaktadır. Ancak onun Türkiye'de gördüğü alaka, hiç şüphesiz, dünyanın geri kalanında gördüğüyle ortak bir paydaya sahiptir. Bu sebeple, en başta, Duguit'nin gördüğü teveccühün sebepleri üzerinde durmak gerekmektedir. Bu bakımdan öncelikle Duguit'nin dünya ölçeğinde şöhretine dayanak teşkil eden özgün görüşleri üzerinde durmak gerekir.

Duguit'nin kuramını eksiksiz bir şekilde ortaya koymak bu makalenin kapsamını aşar. Ayrıca bu makalenin ilerleyen sayfalarında görüleceği üzere, onun görüşlerini hemen hemen eksiksiz şekilde Türkçe kaynaklardan öğrenmek mümkündür. Burada, bu makale özelinde yarar sağlayacak belli başlı ayırt edici yönleri ortaya koymak yeterli görünmektedir. Bunun içinse, bizatihi Duguit'nin kendi görüşlerini hülasa ettiği, 1908'de *École des hautes études sociales*'de verdiği konferanstaki şemaya yaslanılabilir.

Duguit'nin görüşlerinin temelini sosyolojik bir hukuk yaklaşımı oluşturur. August Comte ve Emile Durkheim'ın pozitivizmini hukuk alanına tatbik etmiştir.[8] Ona göre hukuka dayanak teşkil edecek olguya dayalı bilginin kaynağı toplumsal ilişkilerdir. İnsanların toplumsal bir varlık olmak dolayısıyla tabi oldukları bir kural vardır. Bu kural, "toplumsal dayanışma (*solidarité sociale*)" ya da (Duguit'nin zaman zaman tercih ettiği diğer bir kavram olan) "toplumsal karşılıklı bağlılık (*interdépendance sociale*)" olgusuna dayanır.[9] Hukuka bu bakış açısından yönelen Duguit, merkezî kavramı "hak" olan bir hukuku metafizik olarak nitelemektedir. Ona göre iradeye, menfaate ya da başka hangi istinat noktasına dayandırılmaya çalışılırsa çalışılsın,[10] bireyin ya da toplumun sahip olduğu mutlak bir "hak" konsepti, toplumsal dayanışma ya da toplumsal karşılıklı bağlılık temeline dayalı hukukla telif edilemez. Buradan hareketle Duguit, bireyin mutlak hakları

---

6 Ana Carolina, Mercado Gazabón, *La influencia de León Duguit en la reforma social de 1936 en Colombia*, Bogotá, Universidad del Rosario, Facultad de Jurisprudencia, 2015, s. 65-73; David Schneiderman, "Özelleştirmeye Anayasal Yaklaşımlar: Neo-Liberal Anayasacılığın Ağırlığı Üzerine Bir İnceleme", çev. Umut Koloş, *İÜHFM*, C. LXXIII, Sy. 1, 2015, s. 513, 514.

7 M. C. Mirow, "Léon Duguit and the Social Function of Property in Argentina", *Léon Duguit and the Social Obligation Norm of Property: A Translation and Global Exploration*, Ed. Paul Babie, Jessica Viven-Wilksch, Singapore, Springer, 2019, s. 281 vd.; M. C. Mirow, "Origins of the Social Function of Property in Chile", *Fordham Law Review*, Vol. 80, Issue 3, December 2011, s. 1214.

8 Bahir Güneş Türközer, *Toplumsal Gerçeklik Olarak Hukuk: Leon Duguit Sistematiği*, Ankara, 1996, s. 81 vd.

9 Léon Duguit, *Hak Kavramı ve Devletin Dönüşümü Üzerine Üç Konferans*, Çev. Edip Serdengeçti, Haz. Emre Partalcı, İstanbul, Pinhan Yay., 2019, s. s. 24, 25; Duguit, *Kamu Hukuku Dersleri*, s. 15.

10 Duguit, *Kamu Hukuku Dersleri*, s. 22-25.

olduğu fikrine dayanan bir hukuk anlayışına karşı çıkmaktadır.[11] Bu yaklaşımın en önemli çıktısı ise mülkiyette görülmektedir. Duguit mülkiyeti toplumsal bir işlev olarak tanımlamaktadır.[12] Ona göre mülkiyetin salt bireysel amaçlara tahsis edilmesi, mülkiyetin içeriğinin sübjektivist ilkelere göre düzenlenmesine örnek teşkil eder.[13] Halbuki mülkiyet toplumsal bir kurumdur; "zenginliğin bireysel ya da kolektif amaçlara tahsis edilmesi" anlamında mülkiyete hukuki anlamını kazandıran da "tahsis" değil, bu tahsisin toplumsal açıdan korunması ve güvence altına alınması gerekliliğidir.[14]

Duguit, sübjektif hakkın/hukukun yerine objektif hukuku ya da hukuk kaidesini koymaktadır. Ona göre insanlığın erişmiş olduğu pozitif aşamanın hukuku, metafizik ögelerden temizlendikten sonra olgulara istinat edilerek ortaya konacak olan hukuktur.[15] Bu olguların aranıp bulunacağı yer ise toplumsal dayanışmanın hâkim olduğu toplumsal ilişkilerdir. Bu noktada Duguit'nin bireyci değil, toplumcu bir hukuk anlayışına sahip olduğu söylenebilir. Bireyin, toplumsal olguyu paranteze alarak ileri sürebileceği bir hakkı yoktur. Hukuk, toplumsal olana kaynaklık eden olgulara dayandığı nispette hukuktur.[16] August Comte'a atıfla dile getirdiği şu cümle, onun toplumcu hukuk anlayışını özetler gibidir: "Bu dünyada kimsenin daima vazifesini yapmaktan başka bir hakkı yoktur".[17]

Duguit'nin hak kavramına yönelttiği eleştirilerin bir uzantısı siyasi iktidara ve egemenlik düşüncesine yönelmektedir. Bireyin mutlak hakların bakımından olduğu gibi, siyasal iktidara mutlak bir irade bahşettiğini düşündüğü egemenlik düşüncesi de ona göre metafizik bir düşüncedir; olgulara istinat etmez. Duguit yöneten-yönetilen ayrımını bir vakıa olarak teslim eder; ne var ki yönetenlerin egemen olarak tanımlanması ve buna bağlanan sonuçları bir kurgu olarak kabul eder ve dışlar.[18] Gözlemlediği maddi/toplumsal olgu da ona göre, egemenlik kavramının insanlığın pozitif evresinde bertaraf edilmekte olduğudur.[19] Duguit'nin devlet aygıtına yönelen son bir gözleminden daha söz edilebilir. Ona göre sendikal faaliyetlerin toplumsal yaşamda tuttuğu yer nispetinde siyasal iktidarda ve yönetimde sendikaların etkinliğinde artış gerçekleşmektedir. Toplumsal işbölü-

11 Duguit, *Hak Kavramı ve Devletin Dönüşümü Üzerine Üç Konferans*, s. 11 (Yayına hazırlayanın önsözü).

12 M. C. Mirow, "The Social-Obligation Norm of Property: Duguit, Hayem, and Others", *Florida Journal of International Law*, Vol. 22, 2010, s. 207-209.

13 Türközer, *Toplumsal Gerçeklik Olarak Hukuk*, s. 290, 291.

14 Türközer, *Toplumsal Gerçeklik Olarak Hukuk*, s. 289 vd.

15 Duguit, *Hak Kavramı ve Devletin Dönüşümü Üzerine Üç Konferans*, s. 11 (Yayına hazırlayanın önsözü).

16 Duguit, *Hak Kavramı ve Devletin Dönüşümü Üzerine Üç Konferans*, s. 11, 12 (Yayına hazırlayanın önsözü).

17 Duguit, *Kamu Hukuku Dersleri*, s. 134.

18 Duguit, *Kamu Hukuku Dersleri*, s. 52 vd.

19 Duguit, *Kamu Hukuku Dersleri*, s. 63 vd.

münde sendikaların üstleneceği rolün artması nispetinde, devletin hâlihazırda üstlenmiş olduğu rolün azalacağını ve gitgide bir denetleme ve gözetim faaliyetinden ibaret kalacağını öngörmektedir.[20]

Duguit'nin hukuk dünyasında kazandığı konuma dayanak teşkil eden görüşleri böylece özetlenebilir. Duguit'nin Türkiye'de gördüğü ilginin objektif yönünü onun düşünceleri teşkil ettiğinden, aşağıdaki değerlendirmelerde Duguit'nin görüşlerinin buradaki dar çerçeve içinde de olsa akılda tutulması gerekir. Duguit, eğer Türkiye'de kayda değer bir alakayı celbettiyse, bunun Türkiye'ye özgü, sübjektif gerekçeleri de olsa gerektir. Bu gerekçeleri tespit için, bu makalede ilk olarak Duguit'nin eserlerinin Türkiye'de bulduğu karşılık ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu noktada bir açıklama yapmak, Duguit'nin Türkiye'deki bulduğu karşılığın kapsamını belirtmek gerekiyor. Teveccühüne odaklanılan "hukuk camiası", bu makale özelinde, Duguit'nin görüşlerinin Türkiye'de yaygınlaşmasına daha dolaysız şekilde katkıda bulunanlardır. Daha açık bir ifadeyle, Duguit'den yapılan çeviriler ile Duguit'nin görüşlerini eserlerinde ve üniversite kürsülerinde hukukçularla tanıştıran akademisyenlere odaklanılmaktadır. Bu, kapsamı bir açıdan daraltmak diğer bir açıdansa geniş tutmaktır: Duguit'nin görüşlerinin hukukumuza yansımaları ve etkisinin nihai belirlenimini yapmak bakımından, hiç değilse yasama etkinliği ile yargı faaliyeti içinde durumun tespiti gerekir. Kapsam bu yönü dışlamakla daralmaktadır. Diğer taraftan Duguit'nin görüşlerinin çeşitli vasıtalarla aktarılmasının ve yaygınlaştırılmasının hukuki metinlere yansımayan gerekçeleri de pekala olabilir. Kapsamın, yasama ve yargı etkinliği içinde Duguit'nin karşılığıyla kayıtlı tutulmamasının, onun görüşlerini Türkiye'ye getirmekle murat edilenlerin daha bütünlüklü olarak resmedilmesini mümkün kılacağı kanısındayız.

I. TÜRKÇEDE DUGUİT ÇEVİRİLERİ

Duguit'den Türkçeye yapılan tespit edebildiğimiz ilk tercüme 1910-11 yıllarında Anayasa Hukuku kitabının basın özgürlüğüne ilişkin kısa bir bölümüdür. Bu metin Âyan Meclisi'nin onayı ile Âyan Meclisi Kalemince yayımlanmıştır.[21] *Fransa'da Hürriyet-i Matbuat ve Matbuat Nizamnameleri* başlığını taşıyan çeviri 15 sayfadır.[22] Bu ilk tercümenin dönemin "hürriyet" şiarının bir yansıması olduğunu öne sürmek pekala mümkündür.[23] Bununla beraber Duguit'nin şöhretinin esas kaynağı olan gö-

[20] Duguit, *Hak Kavramı ve Devletin Dönüşümü Üzerine Üç Konferans*, s. 82 vd.; Duguit, *Kamu Hukuku Dersleri*, s. 73 vd.

[21] Tunaya bu çevirinin, Ayan Meclisinin önayak olduğu bir broşür çeviri dizinin parçası olduğunu belirtmektedir (Tarık Zafer Tunaya, *Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, 2. Bs., İstanbul, Siyaset İlmi Serisi No. 9, 1969, s. 136).

[22] Léon Duguit, *Fransa'da Hürriyet-i Matbuat ve Matbuat Nizamnameleri*, Çev. Mehmed Münir [Ertegün], İstanbul, Matbaa-ı Amire, 1326 [1910-11], 15 s.

[23] Duguit, *Hak Kavramı ve Devletin Dönüşümü Üzerine Üç Konferans*, s. 9 (Yayına hazırlayanın önsözü).

rüşleri yansıtan bir metin olarak nitelemek kolay değildir. Anayasa Hukuku kitabının ilgili bölümünden yapılan çeviri, Fransa'da basın özgürlüğüne ilişkin mevzuatı tarihî seyri içinde değerlendirmektedir. Çeviri bu bakımdan daha ziyade basın özgürlüğünün tanınması, tanıtılması gibi bir amaçla yayınlanmış görünmektedir.[24]

Duguit dendiğinde akla gelen düşüncelerin bir çeviri vasıtasıyla doğrudan aktarılması, öyle görünüyor ki Kavasoğlu Fuad'ın (h. 1271- ?) *Hakk-ı Esasî (Hukuk-ı Esasiye) Mebâhisinden*[25] başlıklı kısa metni ile 1912 yılında gerçekleşmiştir. *Muhamat* adlı dergide yayımlanan ve Duguit'nin *Manuel de Droit Constitutionnel*[26] eserinden yapılan bu çeviri Duguit'nin düşüncelerinin merkezinde yer alan konulara; siyasal iktidarın meşruiyeti, milli egemenlik ve iktidar olgusu gibi meselelere temas etmekle birlikte tüm bu meseleleri layıkıyla aktarabilecek hacme sahip değildir.[27] Daha kapsamlı bir girişim ise Kavasoğlu'nun çevirisiyle aynı yıl içerisinde Yorgaki Effimianidis'ten[28] (1878-1959) gelmiştir. Effimianidis, Duguit'nin *Les Transformations Générales du Droit Privé Depuis le Code Napoléon*[29] adlı eserini kısmen ve kısaltılarak çevirmiş ve *Hukuk-ı Hususiyenin Tahavvülat-ı Umumiyesi* başlığıyla tefrika halinde yayımlamıştır.[30] Altı bölümde oluşan özgün eserin "hukukun ve hukuk metodolojisinin son dönemdeki dönüşümü" ve "özgürlük ve mülkiyet, sözleşme ve kusurdan doğan bireysel sorumluluk bağlamında özgürlüğün toplumsal karşılıklı bağlılık ve toplumsal dayanışma ile ilişkisi" başlıklı ilk iki bölümü kısaltılarak çevrilmiş; "hukukta irade özerkliği ve hukuki eylemlerle ilişkisi" başlıklı üçüncü bölümün ise sadece ilk alt başlığı kısaltılarak çevrilmiş ve çeviri burada sona ermiştir.

---

24 Emre Partalcı, "II. Meşrutiyet'te Siyasal İktidarın Sorgulanması: Bir Léon Duguit Çevirisi", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S. 17, 2014 (Bahar), s. 79.

25 Léon Duguit, "Hakk-ı Esasî (Hukuk-ı Esasiye) Mebâhisinden", Çev. Kavasoğlu Fuad, *Muhamat*, Sy. 7, 10 Kanunısani 1327 [23 Ocak 1912], s. 211-215 (Bu metnin çevriyazısı için bkz. Partalcı, "II. Meşrutiyet'te Siyasal İktidarın Sorgulanması: Bir Léon Duguit Çevirisi", s. 87-93).

26 Léon Duguit, *Manuel de Droit Constitutionnel: Théorie générale de l'état - Organisation politique*, Paris, Fontemoing, 1907, VIII+1140 s.

27 Kavasoğlu Fuad'ın çevirisinin, çevirinin yayımlandığı dönemde Osmanlı Devletinde vuku bulan siyasi gelişmelere yönelik göndermelerle yüklü olduğu şeklinde değerlendirme için bkz. Partalcı, "II. Meşrutiyet'te Siyasal İktidarın Sorgulanması: Bir Léon Duguit Çevirisi", s. 85-87.

28 Effimianidis'in hayatı ve eserleri hakkında bkz. Hasan Taner Kerimoğlu, "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Bir Rum Aydını: Yorgaki Effimianidis ve Eserleri", *Belgi Dergisi*, C. 2, Sy. 18, Yaz 2019/II, s. 1545-1562.

29 Léon Duguit, *Les Transformations Générales du Droit Privé Depuis le Code Napoléon*, Paris, Félix Alcan, 1912, II + 206 s.

30 Léon Duguit, "Hukuk-ı Hususiyenin Tahavvülat-ı Umumiyesi", Çev. Yorgaki Effimianidis *Muhamat*, S. 17, 13 Zilhicce 1330/10 Teşrinisani 1328 [23 Kasım 1912], s. 515-521; S. 19, 14 Safer 1331/10 Kanunusani 1328 [23 Ocak 1913], s. 586-589; S. 20, 16 Rebiülevvel 1331/10 Şubat 1328 [23 Şubat 1913], s. 626-627; S. 22, 16 Cemaziyelevvel 1331/10 Nisan 1329 [23 Nisan 1913], s. 697-699; S. 23, 16 Cemaziyülahir 1331/10 Mayıs 1329 [23 Mayıs 1913], s. 718-720; S. 29, 23 Muharrem 1332/10 Kanunuevvel 1329 [23 Aralık 1913], s. 892-895.

Parça parça yapılmış olan bu ilk çevirileri, Duguit'nin eserlerinin bütünlüklü çevirileri takip etmiştir. Duguit'nin *Le Droit Social, Le Droit Individuel et la Transformation de l'État*[31] başlıklı metni, Edip Serdengeçti tarafından *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*'nda tefrika edilmiştir.[32] Duguit'nin fikirlerinin dünyaya yayılmasında etkili olan bu metin,[33] Paris'te *L'École des Hautes Études Sociales*'de (Toplumsal Araştırmalar Okulu) verilen konferanslara dayanmaktadır. Duguit'nin alamet-i farikası olan objektif hukuk/sübjektif hukuk ayrımı ve egemenlik eleştirisi gibi meseleleri genel hatlarıyla ortaya koymaktadır.

Duguit'nin iki önemli eseri Ethem Menemencioğlu tarafından çevrilmiştir. Bunlardan ilki 5 ciltlik *Traité de droit constitutionnel*'in ilk iki cildidir.[34] Ethem Menemencioğlu bu ciltleri *Hukuk-ı Esasiye*[35] başlığıyla tercüme etmiştir. Diğeri ise Duguit'nin Columbia Üniversitesinde vermiş olduğu derslerin notlarından oluşan *Souveraineté et liberté*[36] yani Egemenlik ve Özgürlük ya da Menemencioğlu'nun başlığı ile *Hâkimiyet ve Hürriyet*'tir.[37]

1928 yılında Abdullah Cevdet'in dergisi *İçtihat*'ta kısa bir Duguit çevirisi çıkmıştır. Çevirmen bilgisi yer almayan *Belçika'da Usul-ı İntihabdan* (Belçika'da Seçim Usulünden) başlıklı metin,[38] Duguit'nin *Anayasa Hukuku*'nun ikinci cildinden çevrilmiştir.[39] İçtihat'ta yayımlanan kısa metin, tespit edilebildiği kadarıyla eski harflerle yapılan son çeviridir. Latin harfleriyle yazılan Türkçede, karşılaşılan ilk çeviri ise yine Ethem Menemencioğlu'na aittir. Her ne kadar Menemencioğlu'nun

31 Léon Duguit, *Le Droit Social, Le Droit Individuel et la Transformation de l'État*, Paris, Felix Alcan, 1908, 154 s.

32 Léon Duguit, "Ferdî Hukuk, İctimaî Hukuk ve İstihale-i Devlet", çev. Serdengeçtizade Edib, *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 2, Sy. 16, 1340 [1924], s. 497-516; C. 3, Sy. 17, 1341 [1925], s. 599-626; C. 3, Sy. 18, 1341 [1925], s. 746-767 (Bu metin, özgün çeviriye ilave olarak sadeleştirilmiş haliyle beraber 2019'da yeniden yayımlanmıştır: Léon Duguit, *Hak Kavramı ve Devletin Dönüşümü Üzerine Üç Konferans*, Çev. Edip Serdengeçti, Haz. Emre Partalcı, İstanbul, Pinhan Yay., 2019, 184 s.).

33 Debaenst, "Le droit social, le droit individuel et la transformation de l'État", s. 431. Eser, aralarında Rusça (1909), İspanyolca (1909), İngilizce (1909) ve Rumcanın (1923) da olduğu birçok dile çevrilmiştir (Debaenst, "Le droit social, le droit individuel et la transformation de l'État", s. 430).

34 Menemencioğlu çeviriye 1921-1925 yılları arasında yapılan ikinci baskıyı esas almıştır. Künyeler şöyledir: Léon Duguit, *Traité de Droit Constitutionnel*, Tome 1, Deuxième Édition, Paris, Ancienne Librairie Fontemoing, 1921, XI+593 s.; Léon Duguit, *Traité de Droit Constitutionnel*, Tome 2, Deuxième Édition, Paris, Ancienne Librairie Fontemoing, 1923, 719 s.

35 Léon Duguit, *Hukuk-ı Esasiye: Kaide-i Hukukiye, Devlet Meselesi*, C. 1, Çev. Menemenlizade Ethem, İstanbul, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti Neşriyatı, 1339 [1923], 428+10 s.; Léon Duguit, *Hukuk-Esasiye: Devlet Nazariye-i Umumiye*, C. 2, Çev. Menemenlizade Ethem, İstanbul, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti Neşriyatı, 1340 [1924], 493 s.

36 Léon Duguit, *Souveraineté et Liberté*, Paris, Félix Alcan, 1922, 208 s.

37 Léon Duguit, *Hâkimiyet ve Hürriyet*, Çev. Menemenlizade Ethem, İstanbul, İkdam Matbaası, 1341 [1925], 180 s.

38 Léon Duguit, "Belçika'da Usûl-i İntihabdan", *İçtihad*, Sy. 249, 1928, s. 4754.

39 Duguit, *Hak Kavramı ve Devletin Dönüşümü Üzerine Üç Konferans*, s. 9, 10.

ismi kapağında yazar gibi yer alsa da *Leon Duguit'nin Cemiyet, Hukuk ve Devlet Nazariyeleri* başlıklı kitap Duguit'nin *Manuel de Droit Constitutionnel*'inin kısmî çevirisidir.[40] Menemencioğlu'nun bu kitabının yayımlandığı 1939 yılında, Tarık Zafer Tunaya da *Les Transformations de Droit Public*[41] adlı eserin Giriş kısmını çevirerek *Yeni Türk* dergisinde yayımlamıştır.[42] Tunaya, bir dipnotla çeviriyi sürdüreceğini ifade etmiş; lakin çevirinin devamı gelmemiştir.

Burada değinilmesi gereken iki Duguit çevirisi daha mevcuttur. Bunlardan ilki Duguit'nin Kahire'deyken vermiş olduğu derslerin notlarından oluşan *Leçons de Droit Public Général*'e aittir.[43] 1954 yılında Süheyp Derbil tarafından *Kamu Hukuku Dersleri* başlığıyla dilimize aktarılmıştır.[44] İkincisi *Souveraineté et Liberté*'nin Cemal Bâli Akal tarafından yapılan derlemede yer alan kısmî çevirisidir.[45] Derlemede eserin "Egemenlik Nedir?", "Egemenliğin Hukuki Kaynağı Olarak Ulus" ve "Dış İlişkilerde Ulusal Egemenlik" başlıklarını taşıyan beş, altı ve yedinci bölümleri çevrilmiştir.

II. DUGUİT'NİN TÜRKİYE'DEKİ "TİLMİZLERİ"

Duguit'ye akademik camianın teveccühünü görmenin bir diğer yolu da onun çalışmalarından etkilenen ve başkalarının da etkilenmesine katkı sunan üniversite hocalarını incelemekten geçer. Duguit'nin eserlerinin Türkçeye kazandırılması onun görüşlerinin Türkiye'de öğrenilmesinin bir veçhesini teşkil etmektedir. Duguit'nin görüşlerinin tanınması ve özellikle hukukçulara öğretilmesi bakımından diğer veçheyse, üniversite kürsülerinde ya da müstakil çalışmalar yoluyla görüşlerinin aktarılmasıdır. Bu bakımdan bu başlık altında, Duguit ile ilgili her neviden yazına katkı sunanlar değil,[46] fakat belli gerekçelerle Duguit'ye derslerinde ya da eserlerinde daha fazla yer verenler konu edilmektedir.

---

40 Etem Menemencioğlu, *Leon Duguit'nin Cemiyet, Hukuk ve Devlet Nazariyeleri*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1939, VII+224 s. Eserin "İçindekiler" kısmı, Duguit'nin *Manuel*'inin 1911 tarihli ikinci basısı (Léon Duguit, *Manuel de Droit Constitutionnel: Théorie générale de l'État. Libertés publiques - Organisation politique*, Deuxième Édition, Paris, Fontemoing, 1911, VIII+469 s.) ve bundan sonraki basılarla örtüşmektedir. Menemencioğlu'nun çevirisi eserin ilk iki bölümünü kapsamaktadır (Partalcı, "II. Meşrutiyet'te Siyasal İktidarın Sorgulanması: Bir Léon Duguit Çevirisi", s. 78; ayrıca bkz. Cemal Bâli Akal, "Hans Kelsen'in 'Demokrasi'si", *Güncel Hukuk*, S. 174, Kasım-Aralık 2018, s. 48-51; Zafer Toprak, "İkinci Meşrutiyet Yıllarında 'Hukuk-ı Nisvân' ya da Osmanlı Kadın Hukuku", *Toplumsal Tarih*, Sy. 248, Ağustos 2014, s. 46).

41 Léon Duguit, *Les Transformations de Droit Public*, Paris, Armand Colin, 1913, XIX+285 s.

42 Léon Duguit, "Amme Hukukunun Tahavvülleri", Çev. Tarık Zafer Tunaya, *Yeni Türk*, C. 7, S. 83, 1939, s. 488-491.

43 Léon Duguit, *Leçons de Droit public général*, Paris, Boccard, 1926, 340 s.

44 Léon Duguit, *Kamu Hukuku Dersleri*, çev. Süheyp Derbil, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1954, IX+170 s.

45 Léon Duguit, "Egemenlik ve Özgürlük", çev. Didem Köse, Sedef Koç, *Devlet Kuramı*, Ed. Cemal Bâli Akal, Ankara, Dost Yayınları, 2013 (İlk Baskı Yılı: 2000), s. 379-400.

46 Duguit ile ilgili tespit edilebilen Türkçe yazın Ek'te gösterilmiştir. Bkz. Aş. *Ek: Léon Duguit'nin Kuramını İnceleyen Türkçe Makaleler*.

Duguit'nin *Anayasa Hukuku* kitabı, çevrilmesinden önce de, hukuk-ı esasiye derslerinin kaynaklarına temel teşkil etmektedir; Babanzade İsmail Hakkı'nın[47] (1876-1913) ve Celaleddin Arif Bey'in[48] (1875-1928) hukuk-ı esasiye kitapları Duguit'nin *Manuel*'inden esinler ve doğrudan aktarımlar içermektedir.[49] Tunaya bu durumu, II. Meşrutiyet'in ardından hukuk-ı esasiye dersini verecek yeterli donanıma sahip kadroların henüz bulunmayışına bağlamaktadır.[50]

Serdengeçti "Duguit'nin teorisini ülkemizde ilk takdir eden ve üniversite öğrenimine dahil eden" kimsenin Darülfünun Hukuk Fakültesinin Anayasa Hukuku müderrisi Celaleddin Arif Bey olduğunu belirtmektedir.[51] Ona göre Celaleddin Arif Bey doğrudan doğruya Duguit'nin görüşlerine bağlıdır.[52] Ona göre 1923 yılı itibarıyla Duguit'nin pozitivist yaklaşımının Bordeaux'dan sonra en ileri götürüldüğü yer de İstanbul Darülfünunudur ki bunun kapısını açan da Celaleddin Arif Bey olmuştur.[53]

Celaleddin Arif Bey ile ilgili bu son sözlerin sahibi olan Edip Serdengeçti'den (1896-1958) de burada bahsetmek gerekir. Serdengeçti'nin Duguit'nin *Le Droit Social, Le Droit Individuel et la Transformation de l'État* adlı eserini dilimize kazandırdığından söz edilmişti. Serdengeçti bu esere yazdığı "mukaddime"de eseri çevirmesinin üzerinden beş yıl geçtiğini belirtmektedir[54] ki bu durumda çeviriyi takriben 1920'de tamamladığı söylenebilir. Bu tarihte Serdengeçti öğrencidir.[55] Serdengeçti çevirisini Celaleddin Arif Bey'e götürmüş ve ondan bir takriz yazısı istemiştir. Celaleddin Arif Bey bu isteği kabul etmiş ne var ki henüz yazı yazılmadan İstanbul'un işgali hadisesi gerçekleşmiş ve Celaleddin Arif Bey Anadolu'ya geçtiği için yazı kaleme alınamamıştır.[56]

---

47 [Babanzade] İsmail Hakkı, *Hukuk-ı Esasiye*, Müdavimîn-i Mülkiye Kütüphanesi, 1325, 672 s.

48 Celaleddin [Arif], *Hukuk-ı Esasiyye (Birinci Sınıf)*, Dersaadet, Ahmed Saki Bey Matbaası, 1325, 210 s.; Celaleddin Arif, *Hukuk-ı Esasiye (İkinci Sınıf Dersleri)*, Dersaadet, Ahmed Saki Bey Matbaası, 1325, 229 s.

49 Tunaya, *Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, s. 134; Toprak, "İkinci Meşrutiyet Yıllarında 'Hukuk-ı Nisvân' ya da Osmanlı Kadın Hukuku", s. 38, 41, 45.

50 Tunaya, *Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, s. 132, 133.

51 Edip Serdengeçti, "Türk İnkılabı: Devlet Şekilleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi", Haz. Emre Partalcı, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S. 28, 2019 (Güz), s. 145.

52 Edip Serdengeçti, "Prof. Dr. Richard Honig - Hukuk Felsefesi", *İÜHFM*, C. 1, S. 4., 1935, s. 549. Celaleddin Arif Bey'in Hukuk-ı Esasiye'inde Duguit etkilerinin tespit edildiği bir çalışma için bkz. Anıl İbrahim Bakırcı, "Cumhuriyet Öncesi Türk Anayasa Hukuku Doktrininde Devletin Hukuki Kişiliği Sorunu: Celalettin Arif Bey Örneği", *Adalet Dergisi*, S. 67, 2021/2, s. 359-378.

53 Serdengeçti, "Türk İnkılabı: Devlet Şekilleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi", s. 145.

54 Duguit, "Ferdî Hukuk, İctimaî Hukuk ve İstihale-i Devlet", s. 497.

55 Serdengeçti'nin hayatı için bkz. Emre Partalcı, *Darülfünun Hukuk Fakültesinden Bir Sayfa: Edip Serdengeçti ve Mülkiyet Düşüncesi*, İstanbul, On İki Levha Yay., 2020, s. 5 vd.

56 Duguit, "Ferdî Hukuk, İctimaî Hukuk ve İstihale-i Devlet", s. 497; Ufuk Gülsoy, "Celâleddin Ârif" *DİA*, C. 7, 1993, s. 247.

Serdengeçti'nin Duguit'nin tilmizlerinden olarak zikredilmesinin gerekçesi yapmış olduğu çeviri ve Celaleddin Bey ile olan ilişkinden ibaret değildir. Serdengeçti 1921 yılında savunmuş olduğu doktora tezinde[57] en büyük ilhamı Duguit'nin düşüncelerinden almış görünmektedir. Mülkiyetin tarihsel gelişimini ve gelecekte göstereceği hususiyetleri ele alan eserde, geleceğe yönelik beklentilere Duguit'nin görüşlerinin ışık tuttuğu görülmektedir.[58]

Ethem Menemencioğlu'nun Duguit'nin görüşlerinin ülkemizde yaygınlaşmasında en önemli pay sahibi olduğunu söylemek herhalde yanlış olmayacaktır. Her ne kadar Duguit'den tercüme ettiği dört cildin üçünün eski harflerle yayımlanmış olması, zamanla erişilebilirliklerini etkilemişse de, hukukçu kuşaklar, uzun yıllar onun çevirilerinden Duguit'yi öğrenmişlerdir. Menemencioğlu'nun *Hâkimiyet ve Hürriyet*'e yazdığı önsözden, çevirdiği kadar çevirmeye niyetlendiği Duguit metinleri olduğu anlaşılmaktadır. Sözü edilen sayfalarda *Traite*'nin beş cildinden yayımlanmış olan ilk üç cildi çevirdiğini söylemektedir. Halbuki *Hukuk-ı Esasiye*'nin Türkçe yayımlanmış olan iki cildi bulunmaktadır. Aynı yerde *Hukuk-ı Ammede Tahavvülat*'ın (*Les Transformations du Droit Public*) da çevirisini tamamlamış olduğunu ve yayınlamayı ümit ettiğini ifade etmektedir.[59] Önünde, tamamlaması halinde bu iki çeviriyi yayımlayabileceği uzun yıllar olduğuna göre Menemencioğlu bu çevirileri tamamlayamamış olmalıdır.

Ali Fuad Başgil'in (1893-1967) eserleri içinde, Duguit'yle ilişki kurmak imkansız değilse de güçtür. Duguit'nin Başgil'in görüşlerine etkisini değerlendiren bir çalışma, bu etkiyi kavramsal düzeyde takip etmenin güçlüğüne ve buna karşılık derinden derine var olan bir bağlılığa işaret etmekte ve Başgil'in Duguit'den "ilham aldığı" tespitinde bulunmaktadır.[60] Başgil'in üniversite kürsüsünde verdiği dersler bakımından ise durum farklı görünmektedir. Başgil'in derslerinde, öğrenciler tarafından Duguit'yi çok seven bir hoca olarak tanınmasını sağlayacak

---

57 Serdengeçdizâde Hüseyin Edip, *Mülkiyet Nehcinin Vech-i Tekâmülü*, İstanbul, Matbaa-yı Askeriye, 1339-1921, V+288 s. Bu tez yakın zamanda çeviri yazı olarak yayımlanmıştır: Edip Serdengeçti, *Mülkiyet Rejiminin Gelişimi: Mülkiyetin Toplumsal ve Hukuki Niteliği Hakkında İnceleme*, Haz. Emre Partalcı, İstanbul, On İki Levha Yay., 2021, XXII+239.

58 Partalcı, *Edip Serdengeçti ve Mülkiyet Düşüncesi*, s. 135 vd.

59 Duguit, *Hakimiyet ve Hürriyet*, s. 1 (Çevirmenin Önsöz'ü). Menemencioğlu aynı yerde Duguit'nin *École des hautes études sociales*'te verdiği konferanslardan oluşan metninin de Maarif Vekaleti aracılığıyla yayınlanacağını ifade etmektedir. Ne var ki ifadesi, Serdengeçti tarafından yapılan ve *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*nda yayınlanan tefrikanın mı yoksa kendisi tarafından yapılmış başka bir çevirinin mi yayınlanacağı noktasında açık değildir. Serdengeçti'nin çevirisinin *Mecmua*da yayımlanması ile *Hakimiyet ve Hürriyet*'in yayımlanması aynı yıla (1924) denk gelmekle beraber, Serdengeçti'nin çeviriyi bir süredir yapmış ve yayınlatmak için teşebbüste bulunmuş olması Menemencioğlu'nun Serdengeçti'nin çevirisinden haberdar olduğu ve onun yayınlanmasından söz ettiği düşüncesine ağırlık kazandırmaktadır.

60 Ahmet Emre Ateş, "Léon Duguit and Ali Fuad Başgil: the Case of Influence of the French Republic Law over the Turkish Constitution Law", *International Journal of Turcologia*, Vol. IV, N. 7, s. 41-43.

bir profil çizdiği anlaşılmaktadır. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencilerinin çıkardığı *Guguk* adlı karikatür dergisinde Ali Fuad Başgil'e yönelen iğnelemelerin büyük kısmı Duguit ile ilgilidir.[61] Guguk'ta yer alan ve Ali Fuad Başgil aracılığıyla Duguit'nin öğrenciler üzerindeki etkisini gösteren bir şiir şöyledir:

"*Koridorlarda, bahçede herkes mekik dokudu,*
Başgil Esasiyeden bütün yıl ninniler okudu
Dügi'ye hayran olduk, nuşettik liberalizmi,
Okuduk birer birer sosyalizmi, sendikalizmi"[62]

Eserleri dolayısıyla değilse bile verdiği derslerle Başgil'in, Duguit'nin görüşlerini hukukçu gençlerle sık sık paylaştığı ve onun görüşlerinin tanınırlığına ve yaygınlaşmasına katkı sağladığı öne sürülebilir.

Son olarak Duguit'nin teorisine yönelik bir çözümlemenin yazarı olmak dolayısıyla Ömer Yörükoğlu ile Duguit'nin görüşlerini monografik bir eserle ortaya koyan Bahir Güneş Türközer'i ismen de zikretmek gerekir. Ömer Yörükoğlu'nun *Leon Duguit'nin Hukuk Kaidesi Teorisi* başlıklı doçentlik tezi ayrı bir kitap olarak basılmamıştır.[63] Bahir Güneş Türközer'in 1994 tarihli doktora tezine dayanan *Toplumsal Gerçeklik Olarak Hukuk: Leon Duguit Sistematiği* başlıklı eseri ise 1996 yılında yayınlanmıştır.[64] Bu iki eser yazarlarının geniş çalışma alanları içinden birer ürün olmakla beraber, Duguit'ye ilişkin başlıca akademik yazını teşkil etmek bakımından kayda değerdir.

III. KARŞILAŞTIRMA

Crozat, 30'lu yıllara değin tüm dünyada hukukçuların çoğunluğunun Hauriou, Duguit, Esmein ya da Kelsen gibi büyük hukukçuların sistemlerine bağlandıklarını söylemektedir.[65] Bu bağlamda değerlendirildiğinde Duguit'ye Türkiye'de gösterilen rağbet de bir hususiyet göstermez. Ancak meseleye biraz daha yakından bakıldığında, Türkiye'de Duguit'nin gördüğü ilginin sayılan diğer isimlere nazaran daha fazla olduğu söylenebilir. Bu bakımdan şöhreti Duguit ile yarışan başka hukukçularla karşılaştırma yapmak yararlı görünüyor. Türkiye'de kamu hukuku fikriyatını Duguit kadar etkilemiş iki örnek ele alınabilir. Bunlardan biri Hans Kelsen (1881-1973) diğer ise Georg Jellinek'tir (1851-1911). Bu iki ismin

61 Tarık Özcan, "Ali Fuad Başgil'e Guguk'tan Bakmak", *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in Anısına Armağan*, Haz. Abuzer Kendigelen, İstanbul, On İki Levha Yay., 2019, s. 116.

62 Özcan, "Ali Fuad Başgil'e Guguk'tan Bakmak", s. 120, 121.

63 Ömer Yörükoğlu, *Leon Duguit'nin Hukuk Kaidesi Teorisi*, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, İstanbul, 1968. Tezin iki nüshası İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesi koleksiyonunda yer almaktadır.

64 Bahir Güneş Türközer, T*oplumsal Gerçeklik Olarak Hukuk: Leon Duguit Sistematiği*, Ankara, 1996.

65 Charles Crozat, "Asrı Hazır Doktrininde Devlet Telâkkisi", *Üniversite Konferansları 1936-1937*, İstanbul, Ülkü Basımevi, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No. 50, 1937, s. 17.

"tilmizleri"ne değinmeksizin onların eserlerinden yapılan çevirilere bakılarak bir karşılaştırma yapmak bazı sonuçlara erişmek açısından yararlı olabilir. Kelsen'in tespit edilebildiği kadarıyla Türkçeye dört makalesi[66] ve iki kitabı[67] tercüme edilmiştir. Kelsen'in *opus magnum*u olarak nitelenen *Saf Hukuk Kuramı* Türkçeye ancak 2020 yılında çevrilmiştir. Jellinek'ten Türkçeye çevrildiği tespit edilen yegane yapıtın yayınlanma tarihi ise 2017'dir.[68]

Bu karşılaştırma hiç şüphesiz bir keyfilik barındırmaktadır. Örneğin ilk eserini 1905'te vermiş olmasına rağmen ona şöhretini kazandıran eserleri 1920'lerden itibaren yazmış olması, Kelsen'in, bilhassa cumhuriyetten önceki dönemde Duguit ile karşılaştırılmasını da imkansız kılar. Kelsen ve Jellinek'in devleti hukuki açıdan değerlendirdiğini, buna karşılık Duguit'nin devleti toplumsal açıdan ele aldığını da gözden kaçırmamak gerekir.[69] Yine de burada amaçlanan Türkiye'de kamu hukukuna en çok etki eden isimleri tespit edip kıyaslamak değil; Duguit ile ilgili bir sonuca varmaktır. Yapılan karşılaştırma da bu bağlamda araçsaldır.

Kelsen ve Jellinek'in eserlerini Alman dilinde vermiş olmaları, Duguit'ye nazaran daha az çevrilmiş olmalarını pekala açıklayabilir. Sonuçta Fransızca uzun yıllar Türk hukukçuların çoğunluğunun yabancı dili olmuştur. Ancak bu açıklamanın sınırları iyi ortaya konmalıdır. Çünkü Fransızcadan her türlü hukuk metni de Türkçeye çevrilmemiştir. Bu bakımdan eserlerini Fransızca kaleme alan iki hukukçuyla daha karşılaştırma yapmak yararlı olabilir. Adhémar Esmein (1848-1913) Tunaya'ya göre ülkemizde II. Meşrutiyet döneminin anayasa hukukuna damgasını vurmuş isimlerden -Duguit'yle birlikte- bir tanesidir. II. Meşrutiyet dönemini "Esmein ve Duguit Çağı" olarak nitelemektedir[70] Ona göre bu iki ismin etkinliğinin başlıca gerekçesi de Fransızcanın iyi bilinmesidir.[71] Buna

---

66 Kelsen'in Türkçeye çevrildiği tespit edilebilen makaleleri şunlardır: Hans Kelsen, "Berlin Beyannamesine Nazaran Almanya'nın Hukuki Durumu", Çev. Vakur Versan, *İÜHFM*, C. XI, Sy., 3-4, 1945, s. 283-292; Hans Kelsen, "Birleşmiş Milletler Teşkilatından Çekilme Hakkı", Çev. Hicri Fişek, *AÜHFD*, C. 6, Sy. 2-3-4, 1949, s. 95-111; Hans Kelsen, "Mahz 'Hukuk Nazariyesi' Nedir?", Çev. Orhan Münir Çağıl, *İÜHFM*, C. XXII, Sy. 1-4, 1956, s. 398-417; Hans Kelsen, "Nedensellik ve İsnadiyet", Çev. Zeki Hafizoğulları, *AÜHFD*, C. 35, Sy. 1-4, 1978, s. 219-233.

67 Kelsen'in *Vom Wesen und Wert der Demokratie* adlı yapıtı iki kez Türkçeye çevrilmiştir: Hans Kelsen, *Demokrasi: Mahiyeti - Kıymeti*, Çev. Ethem Menemencioğlu, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul Üniversitesi Ana İlim Kitapları Tercümeleri Serisi, 1938, 130 s. (Metinden anlaşılan bu çeviri Fransızcadan yapılmıştır); Hans Kelsen, *Demokrasi: Doğası - Değeri*, Çev. Yasin Uysal, Ankara Dost Kitabevi, 2019, 94 s. Diğer çeviri *Reine Rechtslehre*'dir: Hans Kelsen, *Saf Hukuk Kuramı*, Çev. Ertuğrul Uzun, İstanbul, Nora Kitap, 2020, 223 s.

68 Georg Jellinek, *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi Üzerine*, Çev. Rezzan İtişgen Dülger, Muzaffer Dülger, İstanbul, Pinhan Yay., 2017, 128 s.

69 Yavuz Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., 1952, s. 109.

70 Tunaya, *Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, s. 132 vd.

71 Tunaya, *Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, s. 133.

karşın Esmein'in etkisi onun eserlerinin çevrilmesi ya da görüşlerini merkeze alan monografik eserler ortaya konulması şeklinde karşılık bulmamış görünmektedir. Esmein'in bir eserinin Türkçeye çevrildiği ya da doğrudan doğruya onun görüşlerinin değerlendirildiği bir esere tarafımızdan rastlanmamıştır. Ülkemizde Anayasa hukuku ve idare hukukunda etkili olmuş Maurice Hauriou (1856-1929) ise Esmein'e nazaran daha fazla ilgiye mazhar olmuş ise de Duguit'ye kıyasla bu ilgi daha dar bir döneme yoğunlaşmış ve hem de daha sınırlı bir literatüre kaynaklık etmiştir. Hauriou'nun *Précis de Droit Administratif*'ini değerlendiren bir kitap tanıtımı yazılmış;[72] üç metni Türkçeye çevrilmiştir.[73]

Bu dar kapsamlı karşılaştırmaya dayanarak Duguit'nin Türkiye'deki etkisinin yegane gerekçesinin, eserlerini Fransızca yazması olmadığı ileri sürülebilir. Duguit'nin eserlerini kaleme aldığı dil etkilidir; fakat tek gerekçe değildir. Şu halde eserlerin yazdığı dilin dışında, eserlerin içeriği de, hiç şüphesiz, bu etkinin bir gerekçesidir. Bu bakımdan eserlerin içeriğini, başka yazarların içeriklerinden ayırt eden ne gibi yönler olduğu üzerinde durmak gerekir. Bu çalışmada söz konusu inceleme, salt Duguit'nin eserlerinin ayırt edici yönlerine açıklamak şeklinde değil, Türkiye'de hangi görüşünün hangi bağlamda ilgi gördüğü ile değerlendirilecektir. Değerlendirme iki devreye ayrılabilir: II. Meşruiyet dönemi ile Cumhuriyet'in kuruluş yılları ve sonrası.

IV. DUGUİT'NİN ETKİSİ

A. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE DUGUİT

Duguit'den ilk çeviriler II. Meşrutiyet'ten sonra yapılmıştır. İlk iki çeviri, konu itibarıyla birbirinden çok uzak görünür. Bununla beraber bu ilk iki çeviride yayınlanma amaçları bakımından ortak bir payda tespit etmek mümkün görünüyor.

Duguit'den yapılan ilk çeviri olarak zikredilen *Fransa'da Hürriyet-i Matbuat ve Matbuat Nizamnameleri* başlıklı metin, Duguit dendiğinde akla ilk gelen görüşleri merkezine almış bir metin değildir. Duguit'nin *Anayasa Hukuku* kitabının basın özgürlüğüne ilişkin kısmının çevirisi olup Fransız Devriminden itibaren bu konuya ilişkin oluşan mevzuatı değerlendirmektedir. Bu bakımdan söz konusu metin, Duguit'den bir çeviri yapmaktan çok basın özgürlüğüne ilişkin bir çeviri yapmak amacının ürünü gibi görünmektedir. Bu bakımdan yapılan çevirinin pratik bir değeri olduğu söylenebilir: II. Meşrutiyet temel hak ve özgürlükler mese-

[72] Charles Crozat, "Hauriou, Muhtasar-ı Hukuk-ı İdare, Onbirinci Tab Birinci Cüz (Precis de Droit Administratif 11 edition 1 er.fasciecule), Paris, 1927", *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. V, Sy. 31, 1927, s. 798-799.

[73] Tespit edilebilen eserler şunlardır: Maurice Hauriou, "Hukuk Fakülteleri ve Gayeleri", Çev. M. Kemaleddin, *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. V, Sy. 32, 1927, s. 909-913; Maurice Hauriou, "Müessese ve Tesis Teorisi: İçtimaî Vitalizm Denemesi", Çev. Tarık Zafer Tunaya, *İÜHFM*, C. IX, Sy. 3-4, 1944, s. 672-683; Maurice Hauriou, "Fransız Danıştayının Bir Kararı Üzerine Notlar", Çev. Samim Bilgen, *İdare Dergisi*, Sy. 173, 1945, s. 115-126.

lesini gündeme getirmiştir ve Duguit'nin eserinin ilgili kısmından bu meselenin bir kısmını açıklamak için yararlanılmıştır.

Kavasoğlu Fuad'ın çevirisi, iktidarın meşruiyeti ve egemenlik gibi konularda Duguit'nin görüşlerinin bazı hususiyetlerini sergilemektedir. Ancak bu çevirinin de pratik bir değeri bulunmaktadır. Kavasoğlu Fuad, çeviri marifetiyle İttihat ve Terakki eleştirisi yapmaktadır. Çevirisinde özellikle, "kralın mutlak olduğu kabul edilen haklarının, Fransız Devrimiyle beraber içeriğine dokunulmaksızın olduğu gibi ulusa devredildiği" ve "bu mutlak hakların kralda ne idiyse ulusa ait olduğunda da o olduğu" vurgusunun yapıldığı bölümü seçtiği görülmektedir.[74] Çevirinin yayımlandığı dönem de II. Abdülhamid'in "istibdadı"nı yıkan İttihat ve Terakki Fırkasının, başka bir tür "istibdada" neden olduğu etkinliklerinin ardına rastlamaktadır.[75] Bu bakımdan metnin üstü örtük bazı mesajlar içerdiği görülmektedir.

Bu iki çevirinin ortaklaştığı husus, pratik bir amaca yönelmeleri ve Duguit'nin metinlerini bu amaç için yararlı gördükleri için konu etmeleridir. Amaç doğrudan doğruya Duguit'nin görüşlerini yaygınlaştırmak olmadığına göre bu iki çeviri özelinde çeviriye kaynaklık eden metinlerin Fransızca olmasının tercih sebebi olduğu da pekala ileri sürülebilir. İlk iki çeviri olmaları bir tesadüf müdür yoksa Duguit'nin şöhreti bu bakımdan bir etken olarak değerlendirilebilir mi tespit etmek güçtür. Ancak ilk iki çeviri olmalarında Duguit'nin şöhretinin payı olsa bile bu, söz konusu metinlerde Duguit'nin ikinci planda olduğu gerçeğini değiştirmez. Bu iki metin kendi programı, ajandası bulunan birer çeviridir. Duguit'den çevrilmiş olmaları ve sonuç itibarıyla Duguit'nin Türkiye'de bilinirliğine katkı sundukları teslim olunmakla beraber çevirenlerin öncelikli amacı bu değildir. Kısmi birer çeviri olmaları da bu fikri destekler görünmektedir. Çeviri faaliyetine temel teşkil eden metinlerin "seçimi" bu çevirileri belli bir bağlamda düşünmeye itmektedir. Bu bakımdan 1928 tarihli *Belçika'da Usul-ı İntihabdan* başlıklı çeviri de aynı minvalde değerlendirmeye uygundur.

B. CUMHURİYETİN İLK YILLARI VE DUGUİT

Cumhuriyet'in kuruluşuna giden süreç ve kuruluşu takip eden ilk yıllarda Duguit çevirilerinde görülen artış hiç de tesadüf eseri değildir. Ancak Duguit çevirilerinin konjonktürle ilgili boyutunu açıklığa kavuşturmak için genç Cumhuriyet'e giden sürecin düşünsel art-alanı hakkında bazı açıklamalar yapmak gerekiyor.

Bu dönemde Duguit'ye olan alaka, karşılıkları Duguit'de de görülen, ancak onda karşılaşılandan daha geniş kapsamlı bir pozitivizm ve solidarizm alakası içinde ve bunlarla beraber organizmacı ve müdahaleci bir devlet kavrayışı ile birlikte değerlendirilmelidir.

74 Partalcı, "II. Meşrutiyet'te Siyasal İktidarın Sorgulanması", s. 86.

75 Partalcı, "II. Meşrutiyet'te Siyasal İktidarın Sorgulanması", s. 83-85.

"Maddi vakalar ehemmiyet vermek"[76] anlamında bir pozitivizmin Türkiye'deki varlığı çok gerilere götürülebilir.[77] Mardin pozitivizmin belli başlı ayırt edici özelliklerini "Fransız İhtilalinin yalnızca rasyonel yanlarını kabul etmesi", "bir toplum bilimi meydana getirme çabası", "kurulu düzene inanarak insanların haklarından ziyade topluma karşı vazifelerinden söz edilmesi" olarak saymaktadır.[78] Daha ziyade III. Napolyon devrinin özellikleri olmakla beraber sonraki dönemi ve Türk entelektüel hayatını da etkilediğini belirtmektedir.[79]

Toprak ise Fransa'daki böylesi bir pozitivist yaklaşımın Türkiye'deki karşılığına işaret etmektedir. O, II. Meşrutiyet'ten 30'lu yıllara değin Türkiye ile Fransız III. Cumhuriyeti arasında bir gönül bağının varlığından söz eder. Bu gönül bağının mayasını ise "aydınlanmacı" bakış açısı oluşturmaktadır.[80] Ona göre Fransız III. Cumhuriyetine olan alaka çok yönlüdür; siyasette Eugene Pierre, sosyolojide Emile Durkheim, tarihte Charles Seignobos, iktisatta Charles Gide ana referansları oluşturmaktadır. Hukuk açısından ise Duguit'nin pozitivist hukuk anlayışı gündemi oluşturmaktadır.[81]

Pozitivizm ile beraber solidarizmin de Duguit'ye olan ilginin bir gerekçesi olarak ele alınması gerekmektedir. Solidarizm (dayanışmacılık, tesanütçülük) de Fransa menşelidir. Marksist kolektivizm ile liberal bireycilik arasında bir denge bulma çabası olarak revaç bulmuştur.[82] Her müdahaleci öğreti gibi solidarizm de doğal hukukun bireysel haklarının yerine işlevi koymaktadır: bireyin toplum içinde doğal hakları yoktur, birtakım işlevleri vardır. Birey toplumun üyesi olmak dolayısıyla bazı vazifeleri yerine getirmekle mükelleftir.[83] III. Cumhuriyet Fransası ile olan rabıta dolayısıyla Türkiye'de de 20'lerde etkinlik kazanmıştır.[84] Türkiye'nin reel-politiği de bu akımın güçlenmesinde etkili olmuştur. "Tarihi zaruretler ve halin icapları" Türkiye'yi müdahaleci ve devletçi bir çizgiye gö-

---

76 Mardin, burada ele alınan dönemden söz ederken pozitivizm kavramımın kapsamını bu şekilde belirlemektedir. Bkz. Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri (1895-1908)*, 21. Bs., İstanbul, İletişim Yay., 2017, s. 59.

77 İlk çeviri faaliyetleri ve Yeni Osmanlılar ile İttihat ve Terakki cemiyetlerinin etkinliklerinden başlayarak ve pozitivizmin farklı veçhelerini içeren düşünceleri serdeden belli başlı isimleri ve dergileri değerlendiren bir çalışma için bkz. Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul, İnsan Yay., 1986, s. 201 vd.

78 Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri (1895-1908)*, s. 179.

79 Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri (1895-1908)*, s. 180.

80 Zafer Toprak, *Darwin'den Dersim'e: Cumhuriyet ve Antropoloji*, İstanbul, Doğan Kitap, 2012, s. 184, 185.

81 Toprak, *Darwin'den Dersim'e: Cumhuriyet ve Antropoloji*, s. 185.

82 Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri (1895-1908)*, s. 249.

83 Sıddık Sami Onar, *İdare Hukuku: Birinci Cilt*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1942, s. 16.

84 Zafer Toprak, *Türkiye'de Popülizm: 1908-1923*, İstanbul, Doğan Kitap, 2013, s. 385; Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları 3: Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*, İstanbul, İletişim Yay., 1992, s. 255.

türürken[85] bu gidiş komünizme varmamış hatta ona karşı bir kalkan olarak işlev görmüştür.[86] Hülasa solidarizm, liberal aşırı bireycilikle komünist kolektivizmi arasında bir denge aracı ve bir "üçüncü yol" olarak görülmüştür.[87]

Parla'ya göre solidarist-korporatist-kapitalist çizgi Durkheim-Gökalp kaynaklı olup[88] CHP'nin 1935 programına değin varlığını korumuştur. 1935 Programında yurttaşların bireysel ve toplumsal haklarının, "devletin varlık ve otorite sınırı ile kısıtlanması" ve "gerçek ve tüzel kişilerin faaliyetinin kamu yararına aykırı olamayacağı" deklare edilmekle bu çizgi açılmış ve birey-devlet dengesinde ağırlık devlete kaymıştır.[89]

Duguit'den yapılan bütünlüklü çevirilerin yapıldığı tarihi aralık, Cumhuriyetin ilk yıllarına denk düşmektedir. Bu çeviriler ile cumhuriyetin ilk yıllarında hâkim olan pozitivist ve solidarist yaklaşımlar arasında paralellik kurmak mümkün görünmektedir.

Edip Serdengeçti'nin yaptığı çeviri bakımından resmi bir desteğe mazhar olduğu ileri sürülemez. Buna karşılık Durkheim-Gökalp çizgisinde bir pozitivizme ve solidarizme olan yakınlığı eserlerinden takip edilebilir.[90] Gökalp'e olan bağını kendisi açık surette ifade etmektedir.[91] Bu itibarla Serdengeçti'nin çevirisi Cumhuriyetin ilk yılları için tasvir edilen manzarayla örtüşen münferit bir teşebbüs hüviyeti taşımaktadır.

Ethem Menemencioğlu'nun *Hukuk-ı Esasiye* çevirisi *Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti Neşriyatı*ndan çıkmış olmak itibarıyla devlet desteğine mazhar olmuştur denebilir. Bu bakımdan dönemin düşünsel ikliminin doğrudan bir yansıması olarak değerlendirilmesi mümkündür. Menemencioğlu bu tercümeye 1923 yılında yazdığı önsözde "siyasi iktidara sahip olanların beyanlarından, batıl inançların ve metafizik anlayışların terk edileceğini ve bunların yerine gerçek özgürlüğün tesis edilmesini sağlayacak pozitif fikir ve anlayışların ikame edileceğinin anlaşıldığını" ifade etmekte ve çevirdiği kitabın buna katkısı olması halinde duyacağı gururdan söz etmektedir.[92] Bu sözler Menemencioğlu'nun kişisel olarak pozitivist öncüllere olan bağlılığını göstermektedir.

---

85 Onar, *İdare Hukuku*, s. 24.

86 Toprak, *Türkiye'de Popülizm: 1908-1923*, s. 385.

87 Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları 2: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, İstanbul, İletişim Yay., 1991, s. 217; Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları 3*, s. 142.

88 Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları 3*, 44, 172.

89 Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları 3*, s. 33.

90 Partalcı, *Edip Serdengeçti ve Mülkiyet Düşüncesi*, s. 43.

91 Edip Serdengeçti, "Toprakta Benimseme", *Capitolivm*, Y. I, Sy. 3, İstanbul, Kânunusani 1935, s. 179. 174-181.

92 Duguit, *Hukuk-ı Esasiye Cilt 1*, s. 5 (Çevirmenin Önsöz'ü).

Ertesi sene, 1924 Anayasasının kabulünden dört ay kadar sonra kaleme aldığı *Hakimiyet ve Hürriyet*'in önsözündeyse bu kez genç cumhuriyetin Duguit'nin pozitivizminden ziyade onun metafizik olarak nitelediği ilkelere istinat ettiğini ifade etmektedir. Ona göre hem anayasa hem de idare şekli Duguit'de müşahede edilen pozitif kavrayıştan uzaktadır.[93] 1924 Anayasasına bakıldığında Menemencioğlu'nun Duguit ile bağdaştıramadığı yönlerin neler olduğu hemen göze çarpar. İkinci madde devletin dininin İslam olduğunu söylemektedir ki bunun "metafizik ögelerden arınmış" bir anayasa olarak değerlendirmek mümkün değildir. Yanı sıra Beşinci Fasıl'da yer alan temel hak ve hürriyetlere ilişkin "Türklerin Hukuku Ammesi" başlıklı maddelerde doğal hukuk vurgusunun ağır bastığı görülür (Madde 68. Her Türk hür *doğar... Hukuk-ı tabiiyeden olan hürriyetin* herkes için hududu başkalarının hududu hürriyetidir. Madde 70. Şahsi masuniyet, vicdan, tefekkür, kelâm, neşir, seyahat, akit, sây ü amel, temellük ve tasarruf, içtima, cemiyet, şirket, hak ve hürriyetleri Türklerin *tabii hukukundandır*).[94]

Serdengeçti ve Menemencioğlu özelinde, bu iki ismin Cumhuriyet'e hâkim olan idealleri paylaştıkları görülmektedir. Duguit'ye olan ilgileri de onun görüşlerinin bu ideallerin hukuki karşılıklarını gerçekleştirmek noktasında işlevselliği olsa gerektir. Duguit'nin görüşleri, Cumhuriyet ile beraber resmileşen söylemle örtüşmektedir. Birer hukukçu olarak Serdengeçti ve Menemencioğlu, resmi ideallere bağlılıkları nispetinde, bu idealleri hukuk alanında incelten bir kuram olarak Duguit'nin görüşlerini Cumhuriyet'in gündemine taşımaktadır.

C. 1930'LARDAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE DUGUİT: SAYISAL DEĞERLENDİRME

Şerif Mardin 1966'da "başka ülkelerde eserleri kütüphanelerin tozlu raflarına terkedilen Leon Duguit'nin görüşlerinin Türkiye'de olağandışı bir inatla savunulduğunu söylemektedir.[95] Ona göre bunun sebebi "Türklerin organik toplum ve devlet teorilerine gösterdikleri rağbet"tir.[96] Mardin'in tespiti, Cumhuriyet'in ilk yıllarında cari olan pozitivist ve solidarist yaklaşımların belli çevrelerce belirli oranda sürdürüldüğünü, Duguit'ye ise bu istikamette bir ilgi olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

Mardin'in tespitini veri kabul edip, 60'lı yıllara değin Duguit'yi merkeze alan çalışmalara bir göz atmak yararlı olabilir. Daha önce zikredilen çeviriler dışında 60'lı yıllara değin Duguit hakkında yazılmış olan makaleler ya da makale çevirileri, tespit edilebildiği kadarıyla 10 tanedir. Bu metinlerin ilki 1935

93 Duguit, *Hakimiyet ve Hürriyet*, s. 3 (Çevirmenin Önsöz'ü).

94 https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/ Görülme tarihi: 29.04.2022.

95 Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul, İletişim Yay., 1991, s. 176, 185.

96 Mardin, *Türk Modernleşmesi*, s. 185.

sonuncusu ise 1951[97] tarihlidir. Yörükoğlu'nun daha önce değinilen 1968 tarihli doçentlik tezi 60'lı yıllarda tespit edilebilen yegane çalışmadır. 70'lerde herhangi bir müstakil çalışma tespit edilememiştir. 80'li yıllarda bir makale (Berzek), 90'lı yıllarda bir kitap (Türközer) çıkmıştır. 2000'lerden günümüze bir çeviri (Akal'ın derlemesinde), iki makale çevirisi (Sfez, Pashukanis), iki makale (Surlu, Toprak) ve iki transliterasyon (Serdengeçti, Kavasoğlu Fuad) metni yayınlanmıştır.

1935'ten Süheyp Derpil'in 1954 tarihli çevirisine değin geçen 19 yıllık süre zarfında Duguit'ye ilişkin müstakil eser (çeviri, makale, makale tercümesi gibi) sayısı 13 iken 1954'ten 2000'lere kadar 46 yıllık dönemde bu sayı 3'tür. 2000'lerde (2022'ye değin) ise sayı 7'dir. Salt sayısal veriyi değerlendirmekle varılabilecek sonuçlar vardır. Yapılabilecek ilk tespit, 19 yıllık ilk tarihsel kesitte yapılan çalışmaların sayısının (13), 54'ten günümüze geçen 68 yıllık zaman diliminde yapılandan (10) fazla olduğudur. Mardin'in, Duguit'nin görüşlerinin olağandışı bir inatla savunulduğuna ilişkin tespitini yaptığı yıl (1966), görünen o ki bu inatın aslında sona ermekte olduğu bir zaman dilimine tekabül etmektedir. Genel olarak 20. yüzyılın ikinci yarısında Duguit'ye olan ilgi azalmış ve "olağan" düzeye inmiştir denebilir. Son bir tespit olarak, 2000'li yıllarda Duguit'ye olan ilgide, önceki yarım yüzyıllık periyoda kıyasla bir artış olduğu söylenebilir.

Sayısal veri Cumhuriyet döneminde bir noktadan sonra Duguit'ye gösterilen ilgide azalma olduğunu gösteriyor. Bunun gerekçesi olarak iki gelişmenin etkili olduğunu düşünmek mümkündür. Birinci çok partili hayata geçiş ve CHP iktidarının sona ermesidir. CHP 1935 yılında, parti programında solidarist-korporatist-kapitalist çizgiyi belli oranda terk etmiş olsa bile birey-devlet dengesinde devlete ağırlık veren bir çizgiyi benimsemeyi sürdürdüğü anlaşılmaktadır. 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle bu yaklaşımda bir gevşeme olduğu[98] ve

---

[97] Burada değerlendirilen metinler içine daha önce zikredilmiş olan çevirilerin katılmamış olduğunu yeniden hatırlatmakta yarar var. Çeviriler hesaba katıldığı takdirde bu tarih 1954'e (Derpil'in çevirisi) çekilebilir.

[98] Demokrat Parti'nin 1946 tarihli programı tek parti döneminin solidarist yaklaşımından izler taşıdığı görülmektedir. Programın 5. maddesi "Aile ve mülkiye esaslarına dayanan Türk Cemiyetinde, içtimaî adalet ve insanî *tesanüt* prensiplerinin millî vicdanda kökleşmesi ve tatbikatta geniş yer bulması için çalışmayı vazife biliriz" ve 6. Maddesi "İçtimaî iş bölümünün tabii neticesi olarak çiftçilik, işçilik, tüccarlık, sanayicilik, avukatlık ve memurluk gibi, yurddaşların teşkil ettikleri iş ve çalışma zümrelerinin karşılıklı münasebet ve menfaatlerinin umumî menfaat çerçevesi içinde içtimaî adalet ve insanî *tesanüt* prensiplerine uygun olarak ahenkleştirilmesi lüzumuna ve imkânına inanıyoruz" şeklinde olup dayanışma ve toplumsal iş bölümü vurgusu taşımaktadır (*Demokrat Parti Programı 1946* https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/ 11543/917/200805461_1946.pdf?sequence=1&isAllowed=y (görüntülenme tarihi: 25.05.2022)). 1950 yılında hükümet programını okurken Menderes'in sarf ettiği cümleler ise daha farklıdır: "[...] zamanla müdahaleci kapitalist, bürokratik ve inhisarcı bir devlet tipi ortaya çıkmıştır. Bu tip devletin; masrafları mütemadiyen artırarak memleketi borçlanma yoluna sokmuş olmasını ve iş ve istihsâl hayatını kısırlaştıracak iktisâdi kaynaklarımızın gelişmesine engel olmuş bulunmasını tabii görmek lazımdır" (*Hükümetler, Programları*

bunun Duguit'ye olan ilgiye de yansıdığı pekala ileri sürülebilir. Bu gelişmeye paralel başka bir gelişme, bu ilkiyle beraber değerlendirildiği takdirde bu iddia tahkim edilebilir. Bu gelişme II. Dünya Savaşıdır. II. Dünya Savaşı 1945'te sona erdiğinde, savaşı çıkaran Alman Faşizmiyle birlikte müdaheleci doktinlerin tümünü anti-liberal olarak mahkum etmiştir.[99] II. Dünya Savaşı sonrasında hâkim konuma yükselen değerler Türkiye'de de karşılığını bulmuş görünmektedir.[100]

SONUÇ

Bu makalede Türkiye'de Léon Duguit'nin etkisi ve bunun nedenleri değerlendirilmeye çalışıldı. Duguit'nin görüşlerine Türkiye'de farklı zaman aralıklarında rağbetin arttığı ya da azaldığı görüldü. Tunaya, Duguit'ye olan teveccühü açıklarken onun Fransızca yazmasını ön plana çıkartmaktadır. Ancak bu makalede dilin, Duguit'nin Türkiye'deki etkisini açıklamak bakımından ancak tali bir etkisi olduğu bulgulanmıştır.

Duguit'ye farklı zaman dilimlerinde değişen şekilde bir ilgi mevcuttur. Mardin'e katılarak 60'lı yıllara değin bu ilginin "olağanüstü" olduğu kabul edilebilir görünüyor. Ancak 60'lı yıllara değin görülen ilgi arasında da bir ayrım yapmak gereği hissedilmiştir. Bu bakımdan makalede II. Meşrutiyet Döneminde, bilhassa ilk çevirilerde görülen pratik kaygılar ile ilerleyen dönemde, bilhassa Cumhuriyet'in ilk yıllarında pozitivist ve solidarist düşüncenin etkinliği altında gösterilen ilgi arasında bir ayrım yapılmıştır. İlk çevirilerde Duguit'nin metinleri, daha çok başka amaçlara hizmet etmesi için araç olarak kullanılmıştır. Bütünlüklü çevirilerin yapıldığı dönemde ise Türkiye'de etkinliği artan bir pozitivizm ve

---

ve Genel Kurul Görüşmeleri, C. 2, Haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, Ankara, TBMM Yay., Ekim 2013, s 751). Menderes konuşmasının devamında da üretim hayatını "devletin zararlı müdahalesinden ve bürokratik engellerden kurtarmak"tan söz etmektedir. "[...] iktisâdi ve mali görüşlerimizin esası bir taraftan devlet müdahalelerini asgariye indirmek diğer taraftan iktisâdi sahada devlet sektörünü mümkün olduğu kadar daraltmak ve buna emniyet vermek suretiyle hususi teşebbüs sahasını mümkün olduğu kadar genişletmek diye ifade olunabilir (*Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, s. 753). Dolayısıyla Demokrat Parti döneminde hiç değilse iktisadi anlamda liberal bir istikamet tutulduğu söylenebilir.

99 Parla, faşizm ile solidarizmi korporatizmin iki alt türü olarak değerlendirmektedir. Ancak korporatif devlet iki dünya savaşı arasında Avrupa'nın faşist ülkelerinde görüldüğü içindir ki pratikte faşizm ile solidarizm arasındaki ayrım silikleşmiştir (Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, 2. Bs., İstanbul, İletişim Yay., 1993, s. 90, 96).

100 Örneğin Parla, CHP'nin ilk kez 1947 parti programında yer alan ifadeleri II. Dünya Savaşından kaynaklanıyor görmektedir: "[...] 'özgürlüğün, insanca yaşamanın ve uygar her hukuk düzeninin esası ve siyasal hakların kaynağı' olduğu söylenmiş, 'insan kişiliğinin ve topluluğunun serbestçe serpilip gelişmesi için zorunlu ve yaşamsal bir koşul' olan düşünce, vicdan, söz, yazı, yayım, toplanma, dernek, sendika ve siyasi parti kurma ... gibi hak ve özgürlükler'i sağlamayı partinin görev bildiği ifade edilmiştir. Bunlar, C.H.P. Programı'nda ilk kez boy gösteren sözlerdir, öncesi yoktur, dünya savaşından sonra çevre koşullarının baskısıyla programa alındığı ortadadır" Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları 3*, s. 34.

solidarizm etkisi görülmektedir. Makalede, söz konusu düşünsel art-alanla, bu dönemde ortaya çıkan Duguit çevirileri arasında bir bağ kurulmuştur.

20. yüzyılın ikinci yarısında, Duguit'ye olan ilgide kayda değer bir azalma olduğu ileri sürülebilir. Bunun sebebi de sosyo-politik gelişmelerle açıklanabilir görünüyor. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle beraber liberal bir ekonomik anlayışın benimsenmesi ve II. Dünya Savaşının neticesinde solidarizmin faşizmle benzer bir akıbet paylaşması ile Duguit'ye olan ilginin azalması arasında ilişki kurmak mümkün görünmektedir. Son olarak 2000'li yıllarla beraber Duguit'ye ilgide bir artış olduğu tespit edilmiştir. Bu tespitle iktifa edilmiştir; çünkü artışın gerekçelerini açıklamak bakımından biraz daha vakit geçmesi gerektiği düşünülmektedir.

EK: Léon Duguit'nin Kuramını İnceleyen Türkçe Makaleler ve Makale Çevirileri[101]

Berzek, Ayşe Nur: "Leon Duguit", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1, 1984, ss. 529-541.

Gedik, Ali Fuat: *Hukuk ve Sosyologlar*, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1945.

Gurvitch, Georges: Hukuk Sosyolojisinin Kurucuları: II - Duguit, Levy ve Hauriou", Çev. Hâmide Topçuoğlu, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 8, Sy. 1-2, 1951, ss. 703-725.

Günal, Yılmaz: "Duguit ve Devlet Nazariyesi", *AÜSBF Dergisi*, C. 19, S. 2, 1949, ss. 283-304.

Jeze, Gaston: "Duguit'nin İdare Hukuku Üzerindeki Tesiri", çev. Hasan Şükrü Adal, *Siyasal Bilgiler Mecmuası*, Sahibi: Siyasal Bilgiler Okulası Talebe Kurumu, S. 52, 1935, ss. 28-37.

Jeze, Gaston: "Leon Duguit'nin Fransız İdare Hukuku Üzerindeki Tesiri", çev. Hüseyin Nail Kubalı, *İÜHFM*, C. 7, S. 1, 1941, ss. 336-352.

Pashukanis, Evgeny: "Leon Duguit", Çev. Can Şimşek, *Hukuk Kuramı*, C. 2, S. 1, Ocak-Şubat 2015, ss. 30-32.

Seviğ, Vedat Raşit: "Leon Duguit'ye Göre Hukuk Kaidesi, Sübjektif Hak ve Hakimiyet", *İÜHFM*, C. 15, S. 1, 1949, ss. 338-357.

Sfez, Lucien: "Duguit ve Devlet Kuramı: Temsil ve İletişim", Çev. Ayça Ciniç, *Devlet Kuramı*, Ed. Cemal Bâli Akal, Ankara, Dost Kitabevi, 2000, ss. 403-421.

Surlu, Aydan Ömür: "Léon Duguit'nin Devlet ve Hukuk Anlayışı", *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XII, S. 3-4, 2009, ss. 107-132.

Toprak, Zafer: "Hukuk-ı Esasiyye ve Hukuk-ı Nisvân: Leon Duguit'te Kadın Hukuku (1923)", *Legal Hukuk Dergisi: Rona Aybay'a Armağan*, C. 2, 2014, ss. 2209-2234.

Tosun, Kemal: "Hukukta Pozitivizm ve Duguit'nin Telakkisi", *İş: Aylık Felsefe Ahlâk ve İçtimaiyet Mecmuası*, C. 12, S. 58/59, No. 6-7, 1947, ss. 9-14.

Tosun, Kemal: "Hukukta Pozitivizm ve Duguit'nin Telakkisi", *İş: Aylık Felsefe Ahlâk ve İçtimaiyet Mecmuası*, C. 13, S. 69, No. 5, 1947, ss. 2-7.

Tunaya: Tarık Zafer: "Duguit Bakımından Amme Hizmeti", *Yurt Üniversiteliler Dergisi*, C. 1, S. 1, 1940, ss. 15-16.

Yeğengil Rasih: "Hukukta Positivisme veya Duguit'in Hukuk Telakkisi", *Adalet Ceridesi*, S. 11, 1935, ss. 1755-1769.

[101] İçeriği Duguit'nin kuramına hasrolunan çalışmalar listelenmiştir. Anayasa Hukuku, İdare Hukuku, Genel Kamu Hukuku, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisine ilişkin genel kitaplar ile ders kitaplarında yer alan Duguit bölümleri listeye dahil edilmemiştir.

KAYNAKÇA

Abadan, Y.: *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., 1952.

Akal, C. B.: "Hans Kelsen'in 'Demokrasi'si", *Güncel Hukuk*, S. 174, Kasım-Aralık 2018, ss. 48-51.

Ateş, A. E.: "Léon Duguit and Ali Fuad Başgil: the Case of Influence of the French Republic Law over the Turkish Constitution Law", *International Journal of Turcologia*, Vol. IV, N. 7, ss. 22-47.

[Babanzade] İ. H., *Hukuk-ı Esasiye*, Müdavimîn-i Mülkiye Kütüphanesi, 1325, 672 s.

Bakırcı, A. İ.: "Cumhuriyet Öncesi Türk Anayasa Hukuku Doktrininde Devletin Hukuki Kişiliği Sorunu: Celalettin Arif Bey Örneği", *Adalet Dergisi*, S. 67, 2021/2, ss. 359-378.

Carolina, A.; Gazabón, M.: *La influencia de León Duguit en la reforma social de 1936 en Colombia*, Bogotá, Universidad del Rosario, Facultad de Jurisprudencia, 2015.

Celaleddin [Arif], *Hukuk-ı Esasiyye (Birinci Sınıf)*, Dersaadet, Ahmed Saki Bey Matbaası, 1325, 210 s.

Celaleddin Arif, *Hukuk-ı Esasiye (İkinci Sınıf Dersleri)*, Dersaadet, Ahmed Saki Bey Matbaası, 1325, 229 s.

Crozat, C.: "Asrı Hazır Doktrininde Devlet Telâkkisi", *Üniversite Konferansları 1936-1937*, İstanbul, Ülkü Basımevi, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No. 50, 1937.

Crozat, C.: "Hauriou, Muhtasar-ı Hukuk-ı İdare, Onbirinci Tab Birinci Cüz (Precis de Droit Administratif 11 edition 1 er.fasciecule), Paris, 1927", *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. V, Sy. 31, 1927, ss. 798-799.

Debaenst, B.: "Le droit social, le droit individuel et la transformation de l'État", *The Formation and Transmission of Western Legal Culture*, Ed. Serge Dauchy, Georges Martin vd., Cham (İsviçre), Springer, 2016, ss. 429-431.

Demokrat Parti Programı 1946, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/ 11543/917/200805461_1946.pdf?sequence=1&isAllowed=y Görülme Tarihi: 25.05.2022.

Duguit, L.: "Amme Hukukunun Tahavvülleri", Çev. Tarık Zafer Tunaya, *Yeni Türk*, C. 7, Sy. 83, 1939, ss. 488-491.

Duguit, L.: "Belçika'da Usûl-i İntihabdan", *İçtihad*, Sy. 249, 1928, ss. 4754.

Duguit, L.: "Egemenlik ve Özgürlük", çev. Didem Köse, Sedef Koç, *Devlet Kuramı*, Ed. Cemal Bâli Akal, Ankara, Dost Yayınları, 2013 (İlk Baskı Yılı: 2000), ss. 379-400.

Duguit, L.: "Ferdî Hukuk, İctimaî Hukuk ve İstihale-i Devlet", çev. Serdengeçtizade Edib, *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 2, Sy. 16, 1340 [1924], ss. 497-516; C. 3, Sy. 17, 1341 [1925], ss. 599-626; C. 3, Sy. 18, 1341 [1925], ss. 746-767.

Duguit, L.: *Fransa'da Hürriyet-i Matbuat ve Matbuat Nizamnameleri*, Çev. Mehmed Münir [Ertegün], İstanbul, Matbaa-ı Amire, 1326 [1910-11].

Duguit, L.: *Hak Kavramı ve Devletin Dönüşümü Üzerine Üç Konferans*, Çev. Edip Serdengeçti, Haz. Emre Partalcı, İstanbul, Pinhan Yay., 2019.

Duguit, L.: *Hâkimiyet ve Hürriyet*, Çev. Menemenlizade Ethem, İstanbul, İkdam Matbaası, 1341 [1925].

Duguit, L.: "Hakk-ı Esasî (Hukuk-ı Esasiye) Mebâhisinden", Çev. Kavasoğlu Fuad, *Muhamat*, Sy. 7, 10 Kanunısani 1327 [23 Ocak 1912], ss. 211-215.

Duguit, L.: *Hukuk- Esasiye: Devlet Nazariye-i Umumiye*, C. 2, Çev. Menemenlizade Ethem, İstanbul, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti Neşriyatı, 1340 [1924].

Duguit, L.: *Hukuk-ı Esasiye: Kaide-i Hukukiye, Devlet Meselesi*, C. 1, Çev. Menemenlizade Ethem, İstanbul, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti Neşriyatı, 1339 [1923].

Duguit, L.: "Hukuk-ı Hususiyenin Tahavvülat-ı Umumiyesi", Çev. Yorgaki Effimianidis *Muhamat*, Sy. 17, 13 Zilhicce 1330/10 Teşrinisani 1328 [23 Kasım 1912], ss. 515-521; Sy. 19, 14 Safer 1331/10 Kanunusani 1328 [23 Ocak 1913], ss. 586-589; S. 20, 16 Rebiülevvel 1331/10 Şubat 1328 [23 Şubat 1913], ss. 626-627; Sy. 22, 16 Cemaziyelevvel 1331/10 Nisan 1329 [23 Nisan 1913], ss. 697-699; Sy. 23, 16 Cemaziyülahir 1331/10 Mayıs 1329 [23 Mayıs 1913], ss. 718-720; Sy. 29, 23 Muharrem 1332/10 Kanunuevvel 1329 [23 Aralık 1913], ss. 892-895.

Duguit, L.: *Kamu Hukuku Dersleri*, Çev. Süheyp Derbil, Ankara, Ankara Üniversitesi Yay., 1954.

Duguit, L.: *Le Droit Social, Le Droit Individuel et la Transformation de l'État*, Paris, Felix Alcan, 1908.

Duguit, L.: *Leçons de Droit public général*, Paris, Boccard, 1926.

Duguit, L.: *Les Transformations de Droit Public*, Paris, Armand Colin, 1913.

Duguit, L.: *Les Transformations Générales du Droit Privé Depuis le Code Napoléon*, Paris, Félix Alcan, 1912.

Duguit, L.: *Manuel de Droit Constitutionnel: Théorie générale de l'État. Libertés publiques - Organisation politique*, Deuxième Édition, Paris, Fontemoing, 1911.

Duguit, L.: *Manuel de Droit Constitutionnel: Théorie générale de l'état - Organisation politique*, Paris, Fontemoing, 1907.

Duguit, L.: *Souveraineté et Liberté*, Paris, Félix Alcan, 1922.

Duguit, L.: *Traité de Droit Constitutionnel*, Tome 1, Deuxième Édition, Paris, Ancienne Librairie Fontemoing, 1921.

Duguit, L.: *Traité de Droit Constitutionnel*, Tome 2, Deuxième Édition, Paris, Ancienne Librairie Fontemoing, 1923.

Gülsoy, U.: "Celâleddin Ârif", *DİA*, C. 7, 1993, ss. 246-247.

Hauriou, M.: "Fransız Danıştayının Bir Kararı Üzerine Notlar", Çev. Samim Bilgen, *İdare Dergisi*, Sy. 173, 1945, ss. 115-126.

Hauriou, M.: "Hukuk Fakülteleri ve Gayeleri", Çev. M. Kemaleddin, *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. V, Sy. 32, 1927, ss. 909-913.

Hauriou, M.: "Müessese ve Tesis Teorisi: İçtimaî Vitalizm Denemesi", Çev. Tarık Zafer Tunaya, *İÜHFM*, C. IX, Sy. 3-4, 1944, ss. 672-683.

Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, C. 2, Haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, Ankara, TBMM Yay., Ekim 2013.

Jellinek, G.: *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi Üzerine*, Çev. Rezzan İtişgen Dülger, Muzaffer Dülger, İstanbul, Pinhan Yay., 2017.

Karahanoğulları, O.: "Paşukanis ve Sönümlenmeci Hukuk Kuramı", *Modern Zamanlar Bir Yokmuş Bir Varmış, Fikret Başkaya'ya Saygı II*, Ankara, NotaBene Yayınları, 2013, ss. 101-145.

Kelsen, H.: "Berlin Beyannamesine Nazaran Almanya'nın Hukuki Durumu", Çev. Vakur Versan, *İÜHFM*, C. XI, Sy., 3-4, 1945, ss. 283-292.

Kelsen, H.: "Birleşmiş Milletler Teşkilatından Çekilme Hakkı", Çev. Hicri Fişek, *AÜHFD*, C. 6, Sy. 2-3-4, 1949, ss. 95-111.

Kelsen, H.: *Demokrasi: Doğası - Değeri*, Çev. Yasin Uysal, Ankara Dost Kitabevi, 2019.

Kelsen, H.: *Demokrasi: Mahiyeti - Kıymeti*, Çev. Ethem Menemencioğlu, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul Üniversitesi Ana İlim Kitapları Tercümeleri Serisi, 1938.

Kelsen, H.: "Mahz 'Hukuk Nazariyesi' Nedir?", Çev. Orhan Münir Çağıl, *İÜHFM*, C. XXII, Sy. 1-4, 1956, ss. 398-417.

Kelsen, H.: "Nedensellik ve İsnadiyet", Çev. Zeki Hafızoğulları, *AÜHFD*, C. 35, Sy. 1-4, 1978, ss. 219-233.

Kelsen, H.: *Saf Hukuk Kuramı*, Çev. Ertuğrul Uzun, İstanbul, Nora Kitap, 2020.

Kerimoğlu, H. T.: "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Bir Rum Aydını: Yorgaki Effimianidis ve Eserleri", *Belgi Dergisi*, C. 2, Sy. 18, Yaz 2019/II, ss. 1545-1562.

Korlaelçi, M.: *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul, İnsan Yay., 1986.

Mardin, Ş.: *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri (1895-1908)*, 21. Bs., İstanbul, İletişim Yay., 2017.

Mardin, Ş.: *Türk Modernleşmesi*, İstanbul, İletişim Yay., 1991.

Menemenci[oğlu], E.: "Profesör Roger Bonnard'a Göre Sübjektif Hukuk", *İÜHFM*, C. I, S. I, 1935, ss. 48-59.

Menemencioğlu, E.: *Leon Duguit'nin Cemiyet, Hukuk ve Devlet Nazariyeleri*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1939.

Mirow, M. C.: "Léon Duguit and the Social Function of Property in Argentina", *Léon Duguit and the Social Obligation Norm of Property: A Translation and Global Exploration*, Ed. Paul Babie, Jessica Viven-Wilksch, Singapore, Springer, 2019, ss. 267-285.

Mirow, M. C.: "Léon Duguit", *Great Christian Jurists in French History*, Ed. Olivier Descamps, Rafael Domingo, Cambridge, Cambridge University Press, 2019, ss. 358-371.

Mirow, M. C.: "Origins of the Social Function of Property in Chile", *Fordham Law Review*, Vol. 80, Issue 3, December 2011, ss. 1183-1217.

Mirow, M. C.: "The Social-Obligation Norm of Property: Duguit, Hayem, and Others", *Florida Journal of International Law*, Vol. 22, 2010, ss. 191-226.

Onar, S. S.: *İdare Hukuku: Birinci Cilt*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1942.

Özcan, T.: "Ali Fuad Başgil'e Guguk'tan Bakmak", *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in Anısına Armağan*, Haz. Abuzer Kendigelen, İstanbul, On İki Levha Yay., 2019, ss. 109-136.

Parla, T.: *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları 2: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, İstanbul, İletişim Yay., 1991.

Parla, T.: *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları 3: Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*, İstanbul, İletişim Yay., 1992.

Parla, T.: *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, 2. Bs., İstanbul, İletişim Yay., 1993.

Partalcı, E.: *Darülfünun Hukuk Fakültesinden Bir Sayfa: Edip Serdengeçti ve Mülkiyet Düşüncesi*, İstanbul, On İki Levha Yay., 2020.

Partalcı, E.: "II. Meşrutiyet'te Siyasal İktidarın Sorgulanması: Bir Léon Duguit Çevirisi", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sy. 17, 2014 (Bahar), ss. 77-95.

Pashukanis, E.: "Leon Duguit", İngilizceye Çev. Peter B. Maggs, *Pashukanis: Selected Writings on Marxism and Law*, Ed. Piers Beirne, Robert Sharlet, London, New York vd., Academic Press, 1980, ss. 165-168.

Pashukanis, E.: Leon Duguit, Çev. Can Şimşek, *Hukuk Kuramı*, C. 2, S. 1, Ocak-Şubat 2015, ss. 30-32.

Schneiderman, D.: "Özelleştirmeye Anayasal Yaklaşımlar: Neo-Liberal Anayasacılığın Ağırlığı Üzerine Bir İnceleme", çev. Umut Koloş, *İÜHFM*, C. LXXIII, Sy. 1, 2015, ss. 505-530.

Serdengeçti, E.: "Prof. Dr. Richard Honig - Hukuk Felsefesi", *İÜHFM*, C. 1, S. 4., 1935, ss. 535-550.

Serdengeçti, E.: "Toprakta Benimseme", *Capitolivm*, Y. I, Sy. 3, İstanbul, Kânunusani 1935, ss. 174-181.

Serdengeçti, E.: "Türk İnkılabı: Devlet Şekilleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi", Haz. Emre Partalcı, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S. 28, 2019 (Güz), ss. 139-146.

Serdengeçdizâde H. E.: *Mülkiyet Nehcinin Vech-i Tekâmülü*, İstanbul, Matbaa-yı Askeriye, 1339-1921, V+288 s. (Serdengeçti E.: *Mülkiyet Rejiminin Gelişimi: Mülkiyetin Toplumsal ve Hukuki Niteliği Hakkında İnceleme*, Haz. Emre Partalcı, İstanbul, On İki Levha Yay., 2021, XXII+239).

Toprak, Z.: *Darwin'den Dersim'e: Cumhuriyet ve Antropoloji*, İstanbul, Doğan Kitap, 2012.

Toprak, Z.: "İkinci Meşrutiyet Yıllarında 'Hukuk-ı Nisvân' ya da Osmanlı Kadın Hukuku", *Toplumsal Tarih*, Sy. 248, Ağustos 2014, ss. 36-46.

Toprak Z.: *Türkiye'de Popülizm: 1908-1923*, İstanbul, Doğan Kitap, 2013.

Tunaya, T. Z.: *Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, 2. Bs., İstanbul, Siyaset İlmi Serisi No. 9, 1969.

Türközer, B. G.: *Toplumsal Gerçeklik Olarak Hukuk: Leon Duguit Sistematiği*, Ankara, 1996.

Yörükoğlu, Ö.: *Leon Duguit'nin Hukuk Kaidesi Teorisi*, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, İstanbul, 1968.

https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/ Görülme Tarihi: 29.04.2022.